

LA TOPONÍMIA DE TORTOSA I EL DELTA DE L'EBRE. I. PLANTEJAMENT

Jesús MASSIP

La toponímia ha estat sempre una forta temptació per a l'estudiós de la Història. Trobar les arrels dels llocs coneguts o localitzar els desconeguts és sempre una activitat apassionant i gairebé lúdica.

He de confessar que és en aquest aspecte de passió, i no de ciència, que he entrat en el camp de l'Onomàstica, camp que no és pas el meu.

Per començar: fa molt temps que es va suscitar a Tortosa el problema del nom del punt més insigne de la nostra orografia: el *Caro*; va haver-hi qui grafiava *Car* per un mimetisme pretesament catalanitzador, i vam mantenir sempre *Caro* (que entre altres coses és el nom d'un ocell). Per contra, mantenim *Ebre* com diuen les Costums de Tortosa al segle XII (1-1-3), encara que J. Coromines admet la possibilitat d'*Ebro*; si bé a les nostres terres ningú diu més que *riu, lo riu*, el riu per antonomàsia.

El contacte amb les cartes de població de la regió ha acabat de suscitar el meu interès. Així *Paüls*, poblat al segle XII (1168), porta a la Carta la grafia *Peduls* que ens remet a l'etimologia que per a un altre poble dóna J. Coromines: *Paduls* = *Paludes*, cosa que en principi (i d'acord amb les grafies de l'Arxiu Municipal de Tortosa: *Paguls* i *Pahuls*) preferíem relacionar amb *Pagus* (pagès), donat que si bé l'aigua abunda a Paüls, no pas en la seva forma de *Paludes*, que suposa aigua empantanada. En la mateixa Carta surt el *Collum de Bene* sobre l'antiga via d'*Orta* i la divisòria dels camins d'*Orta* i de *Bene* (que suposa ser *Bene* un lloc habitat). Però *Orta* —grafiat sempre així a l'Arxiu de Tortosa— es grafia actualment *Horta*, i *Bene* ha esdevingut *Benet*. Quina és l'etimologia d'*orta* i què vol dir *Bene*? Certament són noms que es deuriem conservar perquè ara es falseja llur significat. En un plet entre templers i Montcades (1263) surt el lloc de *Hon* i l'oliveral de *Bien*; podria aquest últim tenir relació amb *Bene*? Quant a *Hon*, el Dr. Font i Rius (*Cartas de Población y Franquicia de Cataluña*, p. 203) en dóna la població: «de locis de Rasquera et de On qui sunt infra terminos Miraveti» (posterior a 1171).

Ja al segle XIII *Paüls*, amb la grafia actual, ens proporciona nous topònims: en la divisòria del seu terme apareix una «via publica de *Almadrago*» que va a *Vall de Roures*. Finalment el P. Risco en transcriure (*España Sagrada*, T. XLII, p. 323) la divisió dels bisbats de Tortosa i Saragossa (1210), ens dóna el nom de *Penna Gala* sobre l'Algars. Encara avui hem trobat ben viu el nom de *Pena de Gall* (ben traduït, i amb unes impressionants restes de poblat fortificat, amb murallons de pedra de mesures ciclòpies que no han estat encara estudiats). La gent d'Arnes en diu el «poble vell»; és al costat de les roques de Benet. Serà el mateix *Bene* que hem vist anteriorment?

De l'altre costat del territori i en el límit de Castelló, trobem *Ulldecona* (nom que ha produït un escut parlant de la vila amb uns ulls humans sobre una torre!). En la carta de població de Tortosa al segle XII, és *Vall de Chona* (el que la relaciona amb Cènia i els Iler-Caons), nom que deuria haver-se conservat. I *Avencalles* (documentat al XIII), acabarà essent actualment *Les Ventalles*...

A partir de les Costums de Tortosa (1272) en el primer manuscrit conservat, es parla dels tres ports de Tortosa dins la rúbrica dels Usos de Mar (9-27-22): *Port Fangós* a la mar, el *Grau* i la *Riba de Rech* a la mateixa Ciutat. *El Grau* és encara avui un dels més típics i antics barris d'Amposta, i no veiem quin altre pot ser l'origen del seu nom.

En acostar-nos al Delta (amb l'intent d'una aproximació històrica l'any 1973 per primera vegada i amb el poc bagatge de què es podia disposar) ja ens trobàvem amb noms com *Grech* i *Mestre* referit a una illa, la mateixa o als voltants de l'Illa de Mar, que llavors traduïem del *Rec Mestre* (per estar sobre el braç principal del riu en aquell moment), i que avui ens inclinem a pensar és el nom de dos vents realment contraris, l'un terral i l'altre de mar. O com l'*Aluet* de tan difícil interpretació i variada grafia. El manuscrit de l'Institut Municipal d'Història de Barcelona (B-20) dels Col·loquis de Despuig (que Eulàlia Duran està a punt de publicar), ens ha donat una nova llum en grafiar-lo *Alhuet* (que significa simplement «el riu» si atenem a la grafia valenciana de *Huet-al-Aviar*, i escrit *Oued* en tota l'Àfrica del Nord antigament francesa. Torres com la de *Sol de Riu* (avui «sòl de riu» va marcat de la banda del riu d'Ulldecona), *Sant Jordi* (que trobem només a un mapa del XVII) o la dels *Oliver* (la construcció de la qual la tenim documentada a l'Arxiu a 1422, i tenia «50 palms a cana de Barcelona»). Torres com la de la *Figuera* i la dels *Capellans*. Noms de poble com els mateixos de *La Caba* i *Enveja*. Estanys com la *Mar Morta* (que apareix ja documentat al segle XII), la *Carravella*, *Lo Matar*, *L'Algadir*... ens permeteren el primer intent d'historiar el delta i la seva formació.

Finalment encara noms tan sorprenents com el que apareix en un mapa francès del segle XVIII: les *Rades de Saufa* (la Badia de la Ràpita) o les «Terres Basses de *Saufa*» (a tot el front del delta amb la mar)...

Com no es tracta d'esgotar el tema sinó justament d'encetar-lo, potser hauríem de centrar la qüestió en uns quants noms, els més conflictius o els més interessants.